

فصل ۴ نواحی سیاسی

مفاهیم کلیدی

- ناحیه سیاسی
- جغرافیای سیاسی
- قلمرو جغرافیایی و مرز
- کانون ناحیه سیاسی
- ژئوپلیتیک
- منطقه ژئوپلیتیک

شما با مطالعه این فصل و انجام فعالیت‌های آن پی می‌برید

- ناحیه سیاسی چه ویژگی‌هایی دارد و ارکان آن کدامند؟
- موضوع رشته جغرافیای سیاسی چیست و جغرافیا و سیاست چه تأثیراتی بر یکدیگر دارند؟
- ژئوپلیتیک چیست و مناطق ژئوپلیتیک چه ویژگی‌هایی دارند؟

معنا و مفهوم ناحیه سیاسی

در فصل‌های دوم و سوم کتاب با نواحی طبیعی، فرهنگی و اقتصادی آشنا شدید در این درس به مطالعه نواحی سیاسی می‌پردازیم و نخست، ویژگی‌های اصلی ناحیه سیاسی را بررسی می‌کنیم. ابتدا مثال را با دقت بخوانید و سپس فعالیت را انجام دهید.

p
0002

I
0002

تصاویر و پروبریک مدرسه را نشان می‌دهد. این مدرسه سه رکن اصلی دارد: **فضا و قلمرو جغرافیایی**، **سازه انسانی** و **نظام مدیریت**.

p
0003

۱. همانطور که در نقشه می‌بینید، مدرسه یک **فضای جغرافیایی** را اشغال کرده و قلمرویی دارد. وسعت فضای مدرسه حدود متر مربع و از جنوب به خیابان و از شرق به خیابان محدود شده است. دیوارهای مدرسه از سمت شمال و غرب مجاور است.

p
0004

I
0003

۲. منظور از **سازه انسانی** جمعیت و روابط اجتماعی بین افراد است. سازه انسانی مدرسه، دانش‌آموزان و کارکنان آن شامل مدیر، معاونان، معلمان، مسئول کتابخانه، مربی پرورشی، خدمتگزاران، و ... هستند که با یکدیگر روابط متقابل دارند.

p
0005

۳. این مدرسه یک **نظام مدیریت** یا ساختار سازمانی دارد. مدیر و معاونان با همکاری انجمن اولیا و مربیان، مدرسه را اداره می‌کنند.

p
0006

• اکنون به سه وظیفه مهم نظام مدیریت مدرسه در جهت رسیدن به اهداف آن، توجه کنید:

الف. تنظیم امور فضا: مدیریت مدرسه، امور مربوط به فضای مدرسه را اداره می‌کند. برای مثال دیوارکشی مناسب، نصب در برای ورود و خروج ایمن، چگونگی اختصاص فضای مدرسه به کلاس‌ها، نمازخانه، کتابخانه، آزمایشگاه، فراهم کردن تجهیزات لازم برای هر بخش از فضای مدرسه، امنیت و نظافت و بهداشت مدرسه و...

ب. تنظیم روابط سازه انسانی: مدیریت، بر روابط اجتماعی بین دانش‌آموزان با یکدیگر و با کارکنان مدرسه نظارت می‌کند تا نظم و مقررات حفظ و حقوق و مسئولیت‌ها رعایت شود و هر یک از کارکنان و دانش‌آموزان به نقش و وظیفه خود به درستی عمل کنند.

پ. تنظیم امور مدرسه با خارج از آن: مدیریت مدرسه با اداره آموزش و پرورش ناحیه در ارتباط است و بخشنامه‌ها و دستورالعمل‌ها را از آنها دریافت می‌کند و گزارش وضعیت آموزشی دانش‌آموزان و عملکرد کارکنان را به آنها ارائه می‌کند. مدیریت دبیرستان با سایر مدارس در زمینه‌هایی چون مسابقات ورزشی، انجام آزمون و نظایر آن ارتباط برقرار می‌کند. همچنین مدیریت برای اموری چون امنیت آب، برق، گاز، تعمیرات ساختمان مدرسه و رفت و سرویس رفت و آمد دانش‌آموزان و... با نهادها و مراکز مختلفی در خارج از مدرسه در ارتباط است. مدیریت همچنین با خانواده‌های دانش‌آموزان ارتباط برقرار می‌کند..

فعالیت

تصویر روبه‌رو، یک فروشگاه زنجیره‌ای ۵ طبقه را که در مساحتی معادل مترمربع در خیابان واقع شده، نشان می‌دهد.

همفکری کنید و درباره سه رکن اصلی این فروشگاه توضیح دهید:

۱. قلمرو جغرافیایی.....
۲. سازه انسانی.....
۳. نظام مدیریت.....

به نظر شما مدیریت فروشگاه در هر یک از موارد زیر چه وظایف و کارهایی بر عهده دارد؟ توضیح دهید.

- الف. تنظیم امور فضا، ...
- ب. تنظیم روابط سازه انسانی، ...
- پ. تنظیم روابط فروشگاه با خارج از آن. ...

اکنون با فهم مثال‌ها و با انجام فعالیت می‌توانید بهتر به مفهوم ناحیه سیاسی پی ببرید.

ناحیه سیاسی

به‌طور کلی هر ناحیه سیاسی، سه رکن یا سه ضلع دارد: قلمرو و فضای جغرافیایی، سازه انسانی، و نظام مدیریت.

ناحیه سیاسی به بخشی از سطح زمین گفته می‌شود که تحت مدیریت سیاسی یا فرمانروایی یک قدرت سیاسی باشد. این قدرت یا مدیریت سیاسی ممکن است یک فرد، یک نهاد، یک سازمان، شورا یا حکومت باشد که اداره آن فضای جغرافیایی را بر عهده گرفته است. ناحیه سیاسی نیز می‌تواند یک روستا، یک شهر، یک استان، یک کشور و یا حتی ناحیه وسیعی فراتر از یک کشور باشد.

انواع نواحی سیاسی

با توجه به مقیاس فضای جغرافیایی و نظام مدیریت که یک فضای جغرافیایی را اداره می‌کند، نواحی سیاسی به انواع مختلف تقسیم می‌شود که عبارت‌اند از: ناحیه سیاسی فروملی، ملی، فراملی (منطقه‌ای) و ویژه.

ناحیه فرو ملی - شهرستان‌های استان خراسان جنوبی

۱. **ناحیه سیاسی فروملی**: یک واحد جغرافیایی مانند روستا، بخش شهر، بخش، شهرستان و استان است که تحت مدیریت دهداری، شهرداری، شورای شهر، بخشداری، فرمانداری، استانداری، قرار دارد.

ناحیه ملی - کشور مستقل ایران

۲. **ناحیه سیاسی ملی**: هر کشور مستقل که نظام حکومتی مستقل دارد، یک ناحیه سیاسی ملی محسوب می‌شود.

۳. **ناحیه سیاسی فراملی (منطقه‌ای):** عبارت است از چند کشور که تحت اداره یک نظام مدیریت منطقه‌ای قرار گرفته‌اند، مانند اتحادیه اروپا. اتحادیه اروپا از ۲۷ کشور اروپایی تشکیل شده است. این کشورها اگرچه مستقل هستند اما با هم متحد بوده و پذیرفتند که از نظام مدیریت مشترکی تبعیت کنند کشورهای عضو این اتحادیه برای مدیریت مشترک رؤسایی را برای شورا و مجلس قانون‌گذاری اروپا، بانک مرکزی اروپا و نظایر آن انتخاب می‌کنند.

ناحیه سیاسی فراملی - اتحادیه اروپا

کشورهای اتحادیه اروپا در امور سیاست خارجی، کشاورزی، تجارت، محیط زیست و نظایر آن از اصول و شیوه‌های مشترکی پیروی می‌کنند. اغلب کشورهای اتحادیه اروپا یورو را به عنوان واحد پول مشترک پذیرفته‌اند همچنین برای تسهیل رفت‌وآمد مردم برخی کشورهای عضو به یکدیگر به منظور زندگی، کار، تحصیل یا سرمایه‌گذاری، اخذ روادید (ویزا) بین این کشورها لغو شده است و افراد می‌توانند بر طبق پیمان "شنگن" آزادانه و بدون نیاز به روادید به این کشورها، سفر کنند.

۴. **ناحیه سیاسی ویژه:** ناحیه‌ای است که نظام مدیریت مخصوص به خود را دارد، مانند نواحی خودمختار و مناطق آزاد صنعتی و تجاری.

ناحیه سیاسی ویژه - ناحیه خودمختار نخجوان

• **نواحی خودمختار** به استان‌ها یا ایالت‌هایی گفته می‌شود که به دلیل شرایط قومی و مذهبی و نظایر آن، از استقلال محدود برخوردارند و معمولاً فقط در امور سیاست خارجی و دفاع، تابع حکومت مرکزی هستند. به عبارت دیگر، خودمختاری، استقلال محدود یک واحد سیاسی در اداره امور خود در داخل یک کشور است.

از نواحی خودمختار می‌توان به نخجوان در جمهوری آذربایجان، بندر هنگ‌کنگ (چین)، کردستان در عراق اشاره کرد.

• **مناطق آزاد تجاری** چنان‌که در درس قبل گفته شد، مناطقی هستند که برخی قوانین و مقررات کشور (عمدتاً قوانین مالیاتی و گمرکی) در آنها اجرا نمی‌شود.

ناحیه سیاسی ویژه - منطقه آزاد قشم - ایران

همة نواحی سیاسی اعم از فروملی، ملی، فراملی و ویژه، سه رکن اصلی دارند:
 قلمرو و فضای جغرافیایی، سازه انسانی و نظام مدیریت.

کانون ناحیه سیاسی: هر ناحیه سیاسی کانونی دارد که محل تمرکز قدرت سیاسی است و قدرت سیاسی از آن نقطه در سطح ناحیه سیاسی اعمال می شود. کانون نواحی سیاسی همان پایتختها، مراکز ایالتها و استانها و شهرهای مهم ناحیه ای یا مقر سازمانهای بین المللی هستند.

قلمرو ناحیه سیاسی: هر ناحیه سیاسی فضای جغرافیایی را در بر می گیرد و نظام مدیریت، برای اداره بهتر امور، آن فضا را به واحدهایی تقسیم بندی کرده است.

مرز ناحیه سیاسی: هر ناحیه سیاسی دارای مرز و قلمروی است. خطوط مرزی حد اعمال اراده سیاسی یک نظام مدیریت یا حکومت هستند و به عبارت دیگر، از آن حد به بعد، مدیریت و اراده سیاسی نهاد فرمانروایی، قابلیت اعمال و اجرا ندارند. به تصویر روبه رو توجه کنید. رابطه ی تابلو با مرز ناحیه سیاسی چیست؟ توضیح دهید.

فعالیت

۱. الف. چرا شهرستان و استان، یک ناحیه سیاسی محسوب می شود؟
 ب. چرا دانش آموزی که مدرسه وی در ناحیه ۶ آموزش و پرورش یک شهر قرار گرفته است، نمی تواند برای پی گیری امور کارنامه خود به ناحیه ۷ آموزش و پرورش آن شهر مراجعه کند؟ چرا فردی که می خواهد شماره پلاکی برای خودروی خود دریافت نماید و در استان کرمان زندگی می کند نمی تواند در استان یزد به این کار اقدام نماید؟ توضیح دهید.

۲. با توجه به پیش دانسته های خود، درباره استان محل زندگی اتان به عنوان یک ناحیه سیاسی، توضیح دهید:

- قلمرو جغرافیایی: (مساحت و موقعیت نسبی).
- سازه انسانی: (تعداد کل جمعیت استان و ترکیب آن).
- نظام مدیریت: (سازمان اداره کننده، مرکز یا کانون آن).

اکنون که مفهوم ناحیه سیاسی را دریافتید، بهتر است بدانید مطالعه نواحی سیاسی یکی از موضوعات رشته «جغرافیای سیاسی» است. جغرافیای سیاسی، شاخه‌ای از علوم جغرافیایی است. عنوان جغرافیای سیاسی، از دو عنصر «جغرافیا» و «سیاست» ترکیب شده است زیرا جغرافیا و فضای جغرافیایی بر روی تصمیمات سیاسی مانند قانونگذاری و صدور دستورات سیاسی تأثیر می‌گذارد و برعکس، سیاست و تصمیم‌گیری‌های سیاسی نیز بر روی فضای جغرافیایی اثر می‌گذارند و آن را تغییر می‌دهند.

برای پی بردن بیشتر به این رابطه، مثال‌ها را بخوانید و فعالیت را انجام دهید.

مثال

۱

• تصمیم‌گیری‌های نظام مدیریتی یک ناحیه بر روی فضای جغرافیای آن ناحیه تأثیر می‌گذارد کلان‌شهر مشهد از جمله شهرهایی است که میزان سفرهای درون‌شهری در مناطق مرکزی آن، به‌ویژه در ایام تابستان، بسیار زیاد است. مراکز مهم تجاری، مذهبی، فرهنگی و خدماتی شهر بیشتر در مرکز شهر، مستقر شده‌اند. همین امر موجب راهبندان‌های شدید و اتلاف وقت مردم و آلودگی هوا شده است. شورای ترافیک استان خراسان رضوی و سازمان حمل و نقل شهرداری مشهد با طراحی و اجرای محدوده طرح ترافیک زوج و فرد، سعی در حل این مشکل نموده‌اند. در این طرح، ورود خودروهای غیرمجاز به محدوده، تخلف محسوب می‌شود و جریمه دارد. برای کنترل این محدوده، دوربین‌های مخصوصی در معابر نصب شده است و آمدوشد در این محدوده بیشتر با وسایل حمل و نقل عمومی صورت می‌گیرد.

پیامدهای تغییر فضای جغرافیایی در این ناحیه چیست؟

مثال

۲

خلیج فارس يك منطقه مهم و حیاتی محسوب می‌شود. این منطقه در حال حاضر مهم ترین‌بار نفت جهان است و کشورهای عمده صادر کننده نفت در این منطقه واقع هستند. وجود آبراهه مهمی چون تنگه هرمز و دسترسی به آب‌های آزاد اقیانوس ها از طریق آن اهمیت خاصی به این منطقه داده است. خلیج فارس از دیرباز مورد توجه قدرت‌های بزرگ جهان بوده است.

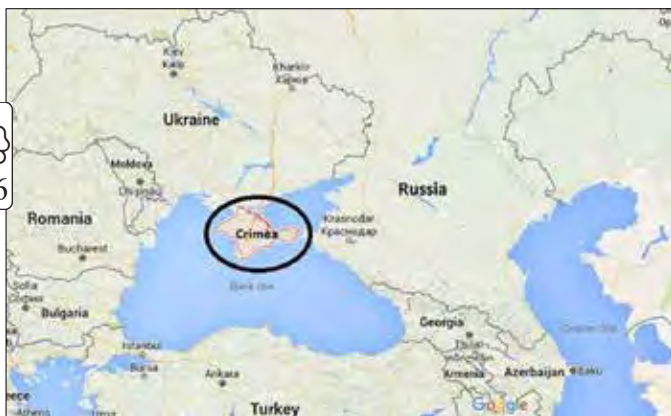
در گذشته، کشورهای استعمارگر روسیه و انگلستان برای دستیابی به این منطقه با یکدیگر به رقابت می‌پرداختند. امروزه نیز کشورهای سلطه‌گر نظیر امریکا و انگلیس با ایجاد پایگاه‌های نظامی و نفوذ در کشورهای اطراف خلیج فارس، سعی می‌کنند کنترل این منطقه را به دست بگیرند. از این‌رو، منطقه خلیج فارس، سیاست‌های جهانی را تحت تأثیر قرار می‌دهد و موجب کشمکش بین حکومت‌ها می‌شود.

مثال

۳

• شبه‌جزیره کریمه در شمال دریای سیاه و جنوب اوکراین واقع شده است. این شبه‌جزیره که يك منطقه توریستی و کشاورزی نیز هست، موقعیت جغرافیایی مهمی دارد. کریمه تا پیش از "فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی" * بخشی از خاک اوکراین محسوب می‌شد. در سال ۲۰۱۶ میلادی، مردم کریمه در يك همه‌پرسی، خواهان الحاق جمهوری خودمختار کریمه به روسیه شدند و کریمه به روسیه پیوست. روسیه در این شبه‌جزیره پایگاه‌های دریایی دارد. از آنجایی که دولت‌های غربی، تسلط بر منطقه کریمه را فرمانروایی بر دریای سیاه و منطقه اوراسیا تلقی می‌کنند به پیوستن کریمه به روسیه اعتراض دارند. امروزه این شبه‌جزیره به موضوع کشمکش بین اوکراین و روسیه با مداخله امریکا و دولت‌های غربی عضو پیمان ناتو * تبدیل شده است.

کریمه

نقشه اصلاح می‌شود

مثال

۴

p
0031

• در سال ۱۹۸۶ میلادی، براساس تصمیم و توافق حکومت‌های انگلستان و فرانسه، طی قرارداد مشترکی، عملیات احداث تونل مانس، آغاز شد و سرانجام در سال ۱۹۹۴ میلادی این تونل افتتاح گردید. طول این تونل، ۵۲ کیلومتر و در ۴۰ متری زیر دریا ساخته شده است. تونل مانس را یکی از عجایب هفت‌گانه جهان می‌دانند. این تونل انگلستان را که از قاره اروپا جدا مانده بود، به آن متصل کرده و سفر مردم دو کشور فرانسه و انگلستان را از طریق قطار به یکدیگر آسان نموده و به این ترتیب، روابط اقتصادی و تجاری بین انگلستان با قاره اروپا، تسهیل شده است.

I
0018

I
0017

مثال

۵

p
0032

• سیاست‌ها و تصمیماتی که حکومت یک کشور در زمینه اقتصاد، اشتغال و توزیع درآمد اتخاذ می‌کند و همچنین نوع برنامه‌ریزی و بودجه‌ای که به نواحی مختلف کشور (شهر، روستا، استان و ...) اختصاص می‌دهد، بر توزیع امکانات و تجهیزات در نواحی مختلف اثر می‌گذارد. در نتیجه ممکن است توزیع امکانات مناسب و عادلانه و یا به دور از عدالت باشد و چشم‌اندازها و فضاهای جغرافیایی متفاوتی ایجاد می‌شود.

خیابانی در مانیل پایتخت فیلیپین

بیش از ۴ میلیون نفر از مردم فیلیپین در زاغه‌ها زندگی می‌کنند.

استفاده از کار کودکان در جمع‌آوری زباله

I
0020

I
0019

I
0021

ایدئولوژی حکومت‌ها بر فضای جغرافیایی، تأثیر می‌گذارد. به تصاویر توجه کنید.

فضای جغرافیایی احداث شده مخصوص بانوان که در آن بتوانند به راحتی و با رعایت موازین شرعی و دینی به ورزش و تفریح بپردازند، تجلی ایدئولوژی اسلامی و توجه به ارزشهای دینی در حکومت اسلامی است.

آثار معماری سوسیالیستی در اتحاد شوروی سابق و کشورهای اروپای شرقی دیده می‌شود. از آنجایی که ایدئولوژی سوسیالیسم با مالکیت خصوصی مخالف است و منافع جمعی را بر فردی مقدم می‌شمارد و به برابری و تساوی افراد تأکید می‌کند. از این رو در فضاهای شهری این کشورها بلوک‌های مسکونی یکدست و هم‌شکل که نمای یکسان دارند زیاد مشاهده می‌شود.

دو قطبی شدن شهرها و پیدایش مناطق مرفه نشین که به سکونت طبقه ثروتمند اختصاص دارد و مناطق فقیر نشین که فاقد امکانات هستند از ویژگی‌های ایدئولوژی سرمایه داری است.

گفت‌وگو کنید

گفت‌وگو کنید و پاسخ دهید

۱. الف. کدامیک از مثال‌ها، تأثیر فضای جغرافیایی بر سیاست و کدامیک تأثیر تصمیم‌گیری‌های سیاسی را بر فضای جغرافیایی

نشان می‌دهد؟

۲- الف- به نظر شما کدامیک از مثال‌ها، تأثیرات متقابل جغرافیا و سیاست را نشان می‌دهد؟ ب. از این مثال‌ها چه نتیجه‌ای می‌گیرید؟

۳. آیا می‌توانید یک منطقه جغرافیایی - به جز آنچه در مثال‌ها بیان شد - نام ببرید که بر روی سیاست‌های جهانی تأثیر می‌گذارد؟

اکنون با توجه به مثال‌ها و انجام فعالیت می‌توانید به تعریف جغرافیای سیاسی بهتر پی ببرید. درباره جغرافیای سیاسی، تعاریف متعددی ارائه شده است، اما به‌طور کلی

جغرافیای سیاسی علم مطالعه کنش‌های متقابل جغرافیا و سیاست است و پیامدهای ناشی از تأثیر این دو بر

یکدیگر را تحلیل می‌کند.

پیشگامان جغرافیای سیاسی

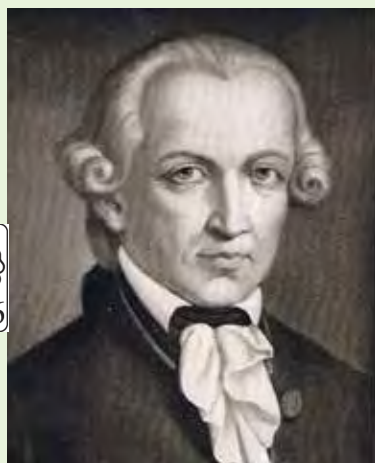
رشته جغرافیای سیاسی از دیرپاترین رشته‌های علوم جغرافیایی است.

ژاک تورگو (۱۷۸۱-۱۷۲۷)

• بنا بر مطالعاتی که تاکنون انجام شده است، ژاک تورگوفیلسوف و سیاستمدار فرانسوی، نخستین کسی است که در سال ۱۷۵۱ میلادی یعنی حدود بیش از ۲۶۵ سال قبل، عنوان جغرافیای سیاسی را در دانشگاه سوربن به کار برد. وی طرح کتابی با عنوان جغرافیای سیاسی را ارائه داد، اما نتوانست این کتاب را به طور کامل بنویسد. تورگو، جغرافیای طبیعی را پایه و بنیاد جغرافیای سیاسی می‌دانست و به ارتباط میان هنر حکومتداری و کشورداری با محیط طبیعی و رابطه ملت و حکومت توجه داشت. تورگو جغرافیای سیاسی را علم کشور داری می‌دانست.

p 0036

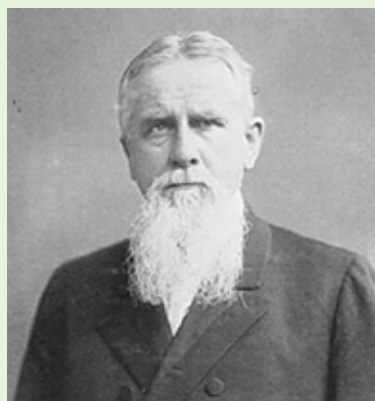
ایمانوئل کانت (۱۸۰۴-۱۷۲۴)

• ایمانوئل کانت، فیلسوف معروف آلمانی بیش از ۲۰ سال در زمینه انسان‌شناسی و جغرافیا در دانشگاه تدریس کرد. او از نخستین کسانی است که ضمن توجه به جغرافیای طبیعی و انسانی در آثار خود از عنوان جغرافیای سیاسی استفاده کرد. کانت، علم جغرافیا را به شاخه‌های مختلف تقسیم کرده بود و به نظر وی جغرافیای سیاسی به منظور مطالعه رابطه میان نظام‌های سیاسی و حقوقی و با جغرافیای طبیعی به کار می‌رفت. او جغرافیای سیاسی را دانش جهانی و با ارزشی می‌دانست که در پایه ریزی نظام‌های سیاسی و حقوقی تاثیر گذار است.

p 0037

• فردریش راتزل از مشهورترین پیشگامان جغرافیای سیاسی است. راتزل زیست‌شناس و جغرافی‌دانی آلمانی بود که سفرهای زیادی به منطقه مدیترانه، امریکای شمالی و مرکزی انجام داد و نخستین اثر خود را درباره شهرها و فرهنگها در امریکای شمالی منتشر کرد. راتزل در سال ۱۸۹۷ میلادی کتاب «جغرافیای سیاسی» را نوشت و نظریه معروف «فضای زیستی یا حیاتی» را مطرح کرد. به نظر او کشورها و حکومتها، همواره درگیر کشمکش بر سر تصاحب و کنترل فضای جغرافیایی هستند.

p 0038

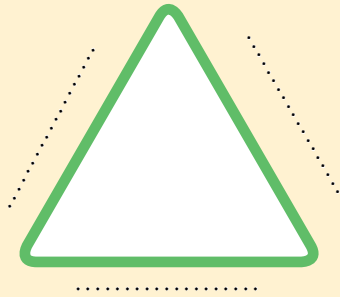
فردریش راتزل (۱۸۰۴-۱۷۲۴)

I 0025

I 0026

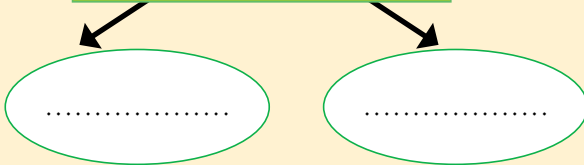
I 0027

۱. سه رکن ناحیه سیاسی را بر روی سه ضلع بنویسید.

۲. جای خالی را با کلمات مناسب پر کرده و سپس جغرافیای سیاسی را تعریف کنید.

جغرافیای سیاسی

.....
.....

برای دریافت اطلاعات و تصاویر بیشتر درباره این درس به لوح فشرده ضمیمه کتاب و یا پایگاه اینترنتی ما به آدرس WWW..... مراجعه کنید.

ارائه در کلاس

یکی از دو فعالیت را انجام دهید. :

۱- هر گروه، یکی از مثال های شماره ۲، ۳، ۴، یا ۵ را انتخاب کنید و درباره تاثیرات متقابل فضای جغرافیایی و سیاست در هر یک از آن ها مطالبی مفصل تر از آن چه در کتاب آمده، تهیه کنید و در کلاس ارائه دهید. در ارائه خود از نقشه، عکس و سایر رسانه ها استفاده کنید.

۲- باراهنمایی معلم در باره تاثیرات یک تصمیم گیری سیاسی بر روی یکی از نواحی جغرافیایی کشور یا فضای جغرافیایی محل سکونت خودتان موضوعی را انتخاب نموده و در باره پیامدهای آن مطلبی تهیه کنید و در کلاس ارائه دهید. در ارائه خود از نقشه، عکس و سایر رسانه ها استفاده کنید.

مهارت های جغرافیایی

۱- بر روی یک اطلس جغرافیایی یا نقشه دیواری جهان نما که در کلاس نصب شده است، مکان های زیر را پیدا کنید و موقعیت نسبی آنها را توضیح دهید:
(بندر هنگ کنگ، شبه جزیره کریمه، تونل مانش، جمهوری نخجوان)